TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 452 YIL XXXVIII ARALIK 2000

Ölümünün IV. Yıldönümü Dolayısıyla:

PROF. DR. MEHMET ALTAY KÖYMEN, HAYATI VE ESERLERİ*

*Doç. Dr. Feda Şamil ARIK***

I. HAYATI (1916-1993)

Selçuklu tarihi ve medeniyeti üzerindeki çalışmalarıyla tanınmış değerli ilim ve fikir adamımız Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, 13.5.1916 tarihinde Ankara'nın Haymana ilçesinin Deveci Köyü'nde doğmuştur. Annesi Seyide Hanım, babası, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesinde şehit düşen Ali Rıza Efendi'dir. İlkokulu Haymana'da birincilikle bitirip (1929), Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü İlköğretmen Okulu'na girmiş, bilâhare, bu okulun kapatılmasıyla öğrenimini Adana Öğretmen Okulu'nda sürdürmüş ve İstanbul Haydarpaşa Öğretmen Okulu'nda başarıyla tamamlamıştır (1935). Memleketi Haymana'nın Çalış Köyü'nde bir süre öğretmenlik ve başöğretmenlik yaptıktan sonra, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne girmiş (1936) ve 1940'da Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nden mezun olmuştur. 3.7.1943'de, Prof. Fuat Köprülü'nün denetiminde hazırladığı tezle "doktor" unvanını almış, bir yıl Gazi Eğitim Enstitüsü'nde tarih öğretmenliği yapıp, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, mezkûr kürsüye asistan tayin edilmiştir (8.12.1944). 15.11.1948'de "doçent" olmuş ve o sıralarda yeni kurulan Genel Türk Tarihi Kürsüsü eylemli doçentliğine atanmıştır (30.3.1949). 1951'de, bilgi, görgü ve ihtisasını artırmak üzere, iki yıllığına Avrupa'ya gönderilmiş, Almanya, Fransa ile, özellikle 21 ay kaldığı İngiltere (Londra)'da "British Museum" ve Londra Üniversitesi'ne bağlı "School of Oriental and African Studies"de, meslekî çalışma ve incelemelerde bulunmuş, çalışmalarının taktir edilmesiyle, 1956'da "profesör" unvanıyla ve bir yıl süre ile, sahasında dersler vermek için dünyaca ünlü Columbia Üniversitesi'nce Amerika'ya davet edilmiş, ancak bazı baltalamalar dolayısıyla gidememiş, 3.4.1958'de profesörlüğe yükseltilmiştir. 1960'da Almanya'da Freiburg Üniversitesi "Orientalisches Seminar"de araştırıcı profesör olarak çalışmış, 1965'de İran, 1966'da İngiltere, 1969'da Suriye, 1970-71'de İran ve Pakistan'da bilimsel araştırmalar yapmış, konferanslar vermiş, 1975-76'da Hamburg Üniversitesi "Önasya Tarihi ve Kültürü Semineri"nde konuk profesör sıfatıyla, İslâm ve Türk tarihi, Türk dili dersleri okutmuştur. D.T.C.F. de Genel T.T Kürsüsü (1970-82) ile Tarih Bölümü Başkanlıklarında (1982-84) bulunan Prof. Köymen 13.7.1984'de yaş haddinden emekliye ayrılmış, 1987 başına kadar fakültesinde, bilâhare bir süre de Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde sözleşmeli statüde çalışmaya devam etmiş, 9.12.1993'de, yakalandığı penkreas kanserinden kurtulamayarak tedavi gördüğü Ankara Hacettepe Hastenesi'nde hakkın rahmetine kavuşmuş ve 13.12.1993'de Cebeci Asrî Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. Sabiha Hanım'la evli ve iki çocuk babasıydı. Kızı Ayşe Arpacı, Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi'nde İngilizce okutmanı, oğlu fizikçi Prof. Dr. Ali Rıza Köymen'de, Amerika'da Texas Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

---

* Bu yazı Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi için hazırladığımız "Mehmet Altay Köymen" maddesinin, rahmetli hocamızın eserlerinin şimdiye kadar ilk defa tarafımızdan yapılan en geniş kapsamlı ve tasnifli bir derlemesinin ilâvesiyle genişletilmiş şeklidir.

** A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Zeki, çok gayretli, çalışkan, velûd, disiplinli, titiz, altyapısı mükemmel, Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi doğu ve batı dillerine hakkıyla vâkıf, bibliyografik bilgisi çok geniş, metodu sağlam bir tarihçi olarak dikkatleri çekmiş, hocası Prof. F. Köprülü ile ünlü İngiliz tarihçisi Prof. A. Toynbee'nin araştırma usûllerini kendisine örnek almış, onların tarih anlayışına göre eser ve yazılarını yazmaya çalışmıştır. Allah vergisi güçlü bir hafızaya, tenkidî bir zekaya ve matematik bir kafaya sahip olan Köymen, doğuştan gelen bu istidatları, kuvvetli alt yapısı ve üstün tasnif, tahlil ve terkip gücüyle birleştirince, mesleğinde kısa zamanda temâyüz etmiş, ağırlık merkezini Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun oluşturduğu Ortaçağ Türk-İslâm tarihi ve medeniyeti sahasında ciddî, orijinal araştırmalar yapmış, "karışık ve anlaşılmaktan uzak" Selçuklu tarihini sistemleştirip, anlaşılmasını kolaylaştırmış, ilim dünyasına -bugün artık klâsikleşmiş temel başvuru kaynakları durumunda bulunan- değerli eserler kazandırmış, böylece, Türkiye'de Ord. Prof. F. Köprülü ile Ord. Prof. M.H. Yinanç'ın temellerini attığı bu devir tarihçiliğinin gelişmesinde, meslektaşları Prof. O. Turan ve Prof. İ. Kafesoğlu'nun yanısıra, büyük katkıları olmuş, sahasındaki yetki ve otoritesini bütün dünyada kabul ettirmiş, ender Türk bilim adamlarındandır.

İlim hayatına, Muhammed b. İbrahim'in "Kirman Selçukluları Tarihi" (nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1886) adlı Farsça eseri üzerinde 1943'de yaptığı doktora teziyle girmiştir. O vakitler, mezkûr siyasî kuruluş için yegâne ana kaynak olan bu eseri, haşiyelerle sağlam bir şekilde Türkçeye çevirmiş ve Kirman Selçuklu Tarihi'nin bir taslağını çizmeye çalışmıştır (Yayınlanmamış bu tenkidî kaynak çalışmasının kısa bir özeti için bkz: M.A. Köymen, "Kirman Selçukluları Tarihi", A.Ü. DTCFD, II/', 1943, 127-134). Daha sonra, 1948'de, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun son hükümdarı "Sancar'ın Meliklik Devri"ni konu edinen doçentlik tezini vermiştir. Basılmamış 110 sayfalık bu çalışmasını müteakip, aynı imparatorluğun kuruluşunu, Sultan Sancar ve zamanı ile bu imparatorluğun yıkılışını, Farsça, Arapça v.b gibi kaynaklara dayanarak, hacimli büyük eserlerle ortaya koymuştur. İçeride ve dışarıda hemen hemen hiç ele alınmayan -Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yapısı ve işleyişi, hukukî durumu, vasallık-metbûluk, halife-sultan ilişkileri vb. gibi- konu ve meseleleri ilk kez eserlerinde bahis konusu etmiş ve aydınlatmıştır. "Tuğrul Bey ve Zamanı" adlı eserinde, araştırma alanının ne denli geniş olduğunu göstermiş, çalışmalarının odak noktasını ise, Alparslan ve zamanı oluşturmuş ve Malazgirt zaferinin 900. yıldönümü dolayısıyla, uzun yıllarını verdiği "Alp Arslan ve Zamanı" adlı abidevî eserini kaleme almıştır. Adı geçen Selçuklu hükümdarlarının hayatları ile dönemlerini kapsamlı bir şekilde ve her yönüyle ele alan bu eserler, sahalarında birer örnek ve mükemmel monografilerdir. O, Selçuklular'a ilişkin uzun araştırmalarının sonuçlarını ise, topluca "Selçuklu Devri Türk Tarihi" adlı eserinde vermiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu devri ile, problemlerini genel çizgileriyle, ancak derli-toplu ve sistemli bir şekilde ele alan bu kitap, her kesime hitap eden genel bir başvuru kaynağı durumundadır. Meslek hayatını daha ziyade Büyük Selçuklu döneminin aydınlatılmasına hasreden Prof. Köymen, son dönem ve yıllarında Türkiye Selçukluları tarihi ile medeniyetini incelemeye girişmiş ve "Alâeddin Keykûbâd ve Zamanı" adlı, üstadlık eseri sayılabilecek, son telif eserini yazmıştır. Henüz yayımlanmamış birkaç cilt hacmindeki bu çalışmasında, Türklerin Anadolu'da sergiledikleri yüksek medeniyet ve "Türk Rönesansı" bütün detaylarıyla ortaya konulmuştur.

O, ayrıca, Büyük Selçuklular'ın ünlü devlet adamı vezir Nizâmü'l-Mülk'ün tanınmış eseri "Siyâset-nâme"nin Farsça aslını -ilim dünyasınca bilinmeyen bir nüshasına dayanarak- Türkiye'de ilk kez neşredip, Türkçeye çevirdiği gibi, evvelce F.R. Unat'la birlikte Osmanlıca metin ve transkripsiyonunu çıkardığı, Osmanlı kaynaklarından "Neşrî Tarihi"ni de -eksik kısımlarını ekleyerek- bugünkü dilimize çevirerek yayımlamıştır. Sözünü ettiğimiz bu telif eserleri tenkidli mevzu neşri ve tercümeleri dışında, münşeat mecmuaları, vakfiyeler, vekayinameler (tarihler) vb. gibi bazı önemli Selçuklu kaynaklarını tanıtmış, tahlil ve tenkid ederek, önem ve değerlerini ortaya koymuş ve kimisini de yayımlamıştır. Çalışmaları ile içeride ve dışarıda sahasının en büyük uzmanlarından biri sayılan, eserlerine her yerde daima başvurulan Köymen'in, kendisinden önce ebedî âleme göçen rahmetli meslektaşı Prof. İ. Kafesoğlu'nun da belirttiği gibi "Selçuklu tarihinin inşâsındaki büyük payı, şükranla anılmaya değer ölçüdedir".

Prof. Köymen, uzun yıllar, fakültesi dışında, Ankara Üniversitesi İlahiyat, Eczacılık, Hukuk Fakülteleri ile, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi'nde, "İnkılâp

Tarihi"; Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde "Selçuklu ve Ortaçağ Türk-İslâm Tarihi", "Genel Türk Tarihi" dersleri de vermiş, "Türk Tarih Kurumu", "Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü", Amerika'da bulunan "Middle East Studies Association" gibi, tanınmış, yerli-yabancı bilimsel kurum ve kuruluşların aslî üyeliklerine seçilmiş, Türk Ansiklopedisi'nde "Tarih Müşavirliği", Türk Tarih Kurumu "Genel Türk Tarihi Bilim ve Uygulama Kolu Başkanlığı ve Üyeliği", Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü "Genel Sekreterliği", Kültür Müsteşarlığı ve Bakanlığı'nda "Kültür Eserleri Kurulu Başkan Yardımcılığı", "1000 Temel Eser Kurulu Başkanlığı", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi "Tarih Araştırmaları Dergisi Müdürlüğü" vb. gibi çeşitli idarî, bilimsel ve akademik görevlerde bulunmuş, yurt içinde olduğu kadar, yurt dışında da pek çok milletler arası ilmî toplantıya katılmış ve Türkiye'yi başarı ile temsil etmiştir.

II. ESERLERİ

I- BASILMIŞ ESERLER

A- KİTAPLAR

1954

- *"Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. II. İkinci İmparatorluk Devri", Ankara 1954, [1984[2]-1991[3] (c. V. olarak) (Türk Tarih Kurumu Yayını)].

1962

- *"Selçuklu Devri Türk Tarihi"*, Ankara 1962, (Ayyıldız Matbaası), [-1982[2] (A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını)- 1989[3]-1993[4] (Türk Tarih Kurumu Yayını)].

1972

- *"Alp Arslan ve Zamanı"*, [c. I.] İstanbul 1972 (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayını) [Ankara 1983[2], A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, İstanbul 1995[2], Millî Eğitim Bakanlığı Yayını].

1976

- *"Tuğrul Bey ve Zamanı"*, İstanbul 1976 (Kültür Bakanlığı Yayını) (Ankara 1986[2]: Dip notları çıkarılmış ve *"Tuğrul Bey"* adıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını).

1979

- *"Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. I. Kuruluş Devri"*, Ankara 1979 (Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını)-1989[2] (Türk Tarih Kurumu Yayını).

1983

- *"Alp Arslan ve Zamanı"*, c. II, Ankara 1983 (A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını).

1989

- *"Lise I. Tarih"* (Adil Alpman-Salim Hoca-İsmail Cansız ile birlikte, Yeni Müfredata Göre Hazırlanan Kaynak Kitabı), İstanbul 1989 (Ülke ve Yayın Haber Tic. Ltd. Şti. Yayını).
- *"Lise II. Tarih"* (Mehmet Ali Ünal ile birlikte, Yeni Müfredata Göre Hazırlanan Kaynak Kitabı), İstanbul 1989 (Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti. Yayını).

1990

- *"Lise III. Tarih* (Baykal Özel-İbrahim Atnur ile birlikte, Yeni Müfredata Göre Hazırlanan Kaynak Kitabı), İstanbul 1990 (Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti. Yayını).

1991

- *"Lise II. Tarih"* (Salim Koca, Baykal Özel ile birlikte, Yeni Müfredata Göre Hazırlanan Kaynak Kitabı), İstanbul 1991 (Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti. Yayını).

1992

- *"Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. III. Alp Arslan ve Zamanı"*, Ankara 1992 (Türk Tarih Kurumu Yayını).

1995

- *"Tarih I"* (Adil Alpman-Mehmet Özgedik-Ali Güler-Suat Akgül ile birlikte, Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Hazırlanan Lise Ders Kitabı), İstanbul 1995 (Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti. Yayını).

1996

- *"Tarih II"* (Mehmet Öz-Mehmet Özgedik-Suat Akgül-Metin Anahtarcıoğlu ile birlikte, Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Hazırlanan Lise Ders Kitabı), İstanbul 1996 (Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti. Yayını).

B- MAKALELER

1943

- "Kirman Selçukluları Tarihi", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II/I (1943), 127-134 (Basılmamış Doktora tezinin kısa bir özeti).

1947

- "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı (1153)", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/2 (1947), 159-173 (Almanca çevirisi: "Der Oğuzen-Aufstand", aynı dergi, 175-186).
- "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilası", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5 (1947), 563-620 (Almanca çevirisi: "Der Oghusen-Einfall und Seine Bedeutung im Rahmen der Geschichte des Grossen Seldschukenreiches", aynı dergi, 621-660).

1951

- "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Ait Münşeat Mecmuaları", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII/4 (1951)'den Ayrıbasım, 537-648.

1955

- "Akdes Nimet Kurat'ın Müdafacılarına Cevap" *Medeniyet Gazetesi*, 3 Mart 1955.
- "Meskûkâta Göre Büyük Selçuklu İmparatoru Sancar'la Irak Selçuklu Devleti Hükümdarı Mahmud'un Vasallık Münasebetleri", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidî Togan'a Armağan* (Symbolae In Honorem Z.V. Togan), İstanbul 1955, 131-136 (Ayrıbasım, 1-6).

1956

- "Üniversiteler Islâha Muhtaç mıdır?", *Zafer Gazetesi*, sayı: 2321 (29 Ocak 1956).
- "Aydınlarımız ve Vazifeleri", *Zafer Gazetesi*, sayı: 2429 (18 Mayıs 1956).
- "Aydınlarımız ve Vatanseverlik Telakkîleri", (Günün Makalesi), *Zafer Gazetesi*, sayı: 2445 (3 Haziran 1956), 2, 4.
- "Üniversiteler Nasıl Islâh Edilebilir?", *Zafer Gazetesi*, sayı: 2458 (17 Haziran 1956), *Önasya Mecmuası*, II/ 22 Haziran 1967, (4-5).
- "Köyden Geliyorum", *Zafer Gazetesi*, sayı: 2544 (15 Eylül 1956).
- "Köyden Geliyorum", *Zafer Gazetesi*, sayı: 2559 (30 Eylül 1956).
- "Bir Fakültede Yapılan Açılış Merasimi", *Zafer Gazetesi*, sayı: 2598 (15 Kasım 1956).
- "İşte Muhtar Üniversite", *Zafer Gazetesi*, sayı: 2601 (18 Kasım 1556).
- "Hüseyin Cahid'e Cevap", *Zafer Gazetesi*, sayı: 2608 (25 Kasım 1956).
- "Köymen'in Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanına Cevabı", *Zafer Gazetesi*, sayı: 2609 (26 Kasım 1956).

1957

"Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu, I. İslâm Âlemine Girmeden Önce Selçuklular, I. Oğuzlar Devleti ve Mâhiyeti", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XV/1-3 (1957), 97-191.

- "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu, II. Sultan Mahmud'un Ölümü ve Oğlu Mesud'un Tahta Geçmesiyle Değişen Şartlar ve Selçuklular", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XV/4 (1957), 1-107.

1958

- "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu, III. Sultan Mesud'un Selçuklular Üzerine Bizzat Yürümesi ve Galibiyeti", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4 (1958), 1-66.

1959

- "Selçuk'un Torunları Bu Vatanın Ebedî Sahipleridir", *Birlik Dergisi*, 11/12 (Ekim 1959), 27-29.

1961

- "Anadolu'nun Fethi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, I (1961), 89-122.

1964

- "Var Olma Savaşı" (Baş Yazı), *Söz Milletin Gazetesi*, 1/5, (11 Nisan 1964), Cumartesi, 1.
- "Günün Modası: Sosyalizm" (Baş Yazı), *Söz Milletin Gazetesi*, 1/6 (9 Mayıs 1964), Cumartesi, 1.
- "Selçuklu Tarihinin Devirlere Taksimi Meselesine Dair", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (1964), 1966, 83-89.
- "Selçuklular'ın Kars İli Fethinin Önemi", *Türk Kültürü Dergisi*, II/22 (Kars Armağanı, Ağustos 1964), 141-144.
- "Türk Milletinin Uğradığı Hayal Kırıklığı" (Baş Yazı), *Söz Milletin Gazetesi*, 1/1 (24 Eylül 1964), Perşembe, 1, 4.

1966

- "Türk Meydan Muharebeleri ve Bunlar Arasında Malazgirt Meydan Muharebesinin Yeri", *Türk Kültürü Dergisi*, IV/46 (Ağustos 1966), (19-21), 8561-863, [*Aynı Dergi*, XXI/232 (Ağustos 1982), (11-13), 599-601., sayı: 400 (Ağustos 1996), 490-493].
- "Türk Tarihinde Kültür Mücadelesi", *Türk Kültürü Dergisi*, IV/48 (Ekim 1966), (30-38), 1118-1126, [*Önasya Mecmuası*, II/18-19 (Şubat-Mart 1967), (4-6, 14)].
- "Atatürk'ün Kültür Siyaseti", *Türk Kültürü Dergisi*, V/49 (Kasım 19667, 10-15, [*Öğretmen Dergisi*, XIX/214 ( ), 7-10., *Önasya Mecmuası*, II/20 (Nisan 1967), 6-7, 18., *Millî Kültür Dergisi*, II/6-7-8 (Kasım-Aralık 1980-Ocak 1981), 10-13].
- "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilâtı ve Hayatı", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6-7 (1966), 1968, 1-100.
- "Türk Göçleri ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu", *Önasya Mecmuası*, II/16 (Aralık 1966), (11).

1967

- "Hacettepe Üniversitesi Kuruluşu Münasebetiyle: Üniversite Meselesi", *Önasya Mecmuası*, 11/23 (Temmuz 1967), (6).
- "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/8-9 (1967), 1970, 1-74.

1968

- "Düzende Bir Değişiklik Değil, Reform Yapılmalı", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 2 Şubat 1968, 3.
- "Yeni Türkiye'nin Doğuşu Hakkında Bazı Mülahazalar", *Türk Kültürü Dergisi*, VI/66 (Nisan 1968), (1-5), 337-341, [Almanca çevirisi: "Einige Bemerkungen Zur Geburt Ders Neuen Turkei", *Cultura Turcica*, 8-10 (1971-1973), 10-14].
- "Milletler ve Akademiler", *Türk Kültürü Dergisi*, VI/67 (Mayıs 1968), (2-6), 402-406.
- "Selçuklu Hükümdarı Togan Şah", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968, 397-401.
- "Anadolu'nun Fethi ve Malazgirt Meydan Muharebesi", *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, İstanbul 1968 (1972^2), 67-142.